

5. Здіорук С. Розмежування і взаємодія духовної та світської систем освіти в спекулятивному суспільстві: вітчизняна та європейська практика [Електронний ресурс] / Здіорук С., Токмак В. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>
6. Інтерв'ю з Петром Гануличем, генеральним секретарем Української асоціації релігійної свободи [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.risu.org.ua/ukr>
7. Історія релігії в Україні: Католицизм [багатотомне видання / упорядк. П. Яроцький]. – Т.4. – К.: Світ знань, 2001. – 598 с.
8. Костикова М.Н. Государственно-церковные отношения в сфере образования на примере законодательства земли северный Рейн-Вестфалия / Костикова М.Н. – М. – Владивосток. – 2000. – 121 с.
9. Мировой опыт государственно-церковных отношений [уч. пособ. 2-е изд.] – М.: Изд-во РАГС, 1999. – 212 с.
10. Палінчак М.М. Трансформація державно-церковних відносин в Угорській Республіці / Палінчак М.М. // Acta Hungarica, XIX – XX - ий рік видання. – Ужгород, 2002. – С. 441-446.
11. Палінчак М.М. Церковне право: навчально-методичний посібник / Палінчак М.М. – Ужгород, 2000. – 89 с.
12. Самойленко О.А. Релігійна освіта і виховання в системі світської освіти: проблема взаємодії / Самойленко О.А. // Українська полоністика. Вип. 6. Історико-філософські дослідження. – К., 2009. – С. 71-77.
13. Kaplan, K.: Štát a cirkev v Československu 1948-1953 Brno, 1993. Vnuk, F.: Akcia “K” a “R”. Zásady komunistického režimu proti reholiam v r. 1950-56 Bratislava, 1995, Vnuk, F.: Pokus o schizmu a iné proticirkevné opatrenia v rokoch 1949-1950, Bratislava, 1996, Pešek J.: “Katolícká akcia” na Slovensku roku 1949. Historický časopis, 44, 1996, č. 3, s. 444-470.
14. Vuhlasky Ministerstva školstva, mladeze a sportu Slovenskej republiky a Ministerstva zdravotnistva Slovenskej republiky c. 536/1990 Zb. o zriadovaní a činnosti cirkevných škôl.
15. Katolicke noviny. – 1990. – 39 S.
16. Katolicke noviny. – 1991. – 41 S.
17. Vuhlasky Ministerstva školstva, mladeze a sportu Slovenskej republiky a Ministerstva zdravotnistva Slovenskej republiky. – s. 571/1990 Zb.
18. Nemec M. Pravne postavenie a činnosť cirkvi v Slovenskej republike / Nemec M. // Revue cirkevného práva. – 1996 c. – 162 S.
19. Zakon c. 350/1994 Z. z. o systave základných a stredných škôl.

УДК 341.221.27 (4)

ЄВРОРЕГІОНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРИКОРДОННОГО (ТРАНСКОРДОННОГО) СПІВРОБІТНИЦТВА

Панов А.В., к.і.н., доцент

Ужгородський національний університет

Стаття висвітлює окремі особливості організації та діяльності Єврорегіонів на території України. Автор зосереджує свою увагу на реалізації транскордонних програм у різних сферах суспільного життя. Висвітлюються окремі аспекти єврорегіональної політики держави у сфері розвитку транскордонного співробітництва.

Ключові слова: Єврорегіон, транскордонне співробітництво, транскордонні програми, єврорегіональна політика.

Панов А.В. ЕВРОРЕГИОНЫ КАК ИНСТРУМЕНТ ПРИГРАНИЧНОГО (ТРАНСГРАНИЧНОГО) СОТРУДНИЧЕСТВА / Ужгородский национальный университет, Украина

Статья освещает отдельные особенности организации и деятельности Еврорегионов на территории Украины. Автор сосредоточивает свое внимание на реализации трансграничных программ в разных областях общественной жизни. Освещаются отдельные аспекты еврорегиональной политики государства в сфере развития трансграничного сотрудничества.

Ключевые слова: Еврорегион, трансграничное сотрудничество, трансграничные программы, еврорегиональная политика.

Panov A.V. EUROREGIONS AS THE INSTRUMENT OF THE FRONTAL (TRANSFRONTAL) COLLABORATION / Uzhgorod national university, Ukraine

The article lights up the separate features of organization and activity of European Regions on territory of Ukraine. An author concentrates the attention on realization of the transfrontal programs in the different spheres of public life. The separate aspects of euroregional policy of the state light up in the field of development of transfrontal collaboration.

Key words: European region, transfrontal collaboration, transfrontal programs, euroregional policy.

Сьогодні транскордонне співробітництво в Україні стає одним із важливих напрямів європейської інтеграції, що здійснюється на регіональному рівні. Його поглиблення відкриває нові можливості для активізації господарської діяльності на периферійних територіях й підвищення їх конкурентоспроможності. Об'єднання зусиль сусідніх держав для вирішення регіональних проблем найбільш ефективно здійснюється через реалізацію транскордонних програм у різних сферах суспільного життя. Тому еврорегіональна політика держави у сфері розвитку транскордонного співробітництва повинна бути спрямована на організацію ефективної системи підготовки та забезпечення реалізації саме транскордонних програм.

Проблеми еврорегіонального співробітництва вивчали як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Значний внесок у дослідження проблем регіонального співробітництва та взаємовідносин прикордонних територій зробили такі зарубіжні вчені, як: Д. Віллерс (Німеччина), Т. Лієвські, З. Макела, М. Ростішевські, П. Еберхардт, Р. Федан, Т. Коморніцкі, З. Зьоло (Польща), Б. Борісов, М. Ілієва (Болгарія), С. Романов, В. Білчак, Л. Вардомський, Й. Зверев (Росія), П. Кузьмішин, Ю. Тей (Словаччина) та ін.

Вивченню проблем транскордонного співробітництва присвячені праці і багатьох вітчизняних науковців: О. Амоші, П. Беленького, Б. Буркинського, О. Вишнякова, С. Гакмана, М. Долішнього, В. Євдокименка, П. Луцишина, Ю. Макогона, А. Мельника, Н. Мікули, В. Пили, С. Писаренка та ін.

Актуальність обраної теми наукового дослідження полягає в наявності ряду серйозних проблем в управлінні організацією та фінансуванні заходів щодо розвитку еврорегіонального співробітництва. Відтак дана проблема потребує істотного теоретичного обґрунтування та практичного удосконалення.

На сьогодні проблема інтеграції України в загальноєвропейське середовище має винятково актуальний характер. Шляхи і механізми її рішення вишукуються на всіх рівнях: починаючи від урядового і закінчуючи місцевим. Крім цього, зазначеною проблематикою займаються ряд наукових установ і окремих дослідників. Такий інтерес з боку багатьох суб'єктів державної влади, представників науки і практичних діячів викликаний об'єктивними причинами. Бажання інтегруватися в Європу, відчувати цілісність з нею на сьогодні є наріжним питанням розвитку суспільства. Устремління в Європу продиктовані природною тягою до кращого: Україна і її громадяни хочуть жити так само добре, як у більшості європейських країн, ми хочемо відчувати себе «першосортними» жителями планети і т.д.

Проте, незважаючи на широке обговорення проблем інтеграції, виникає ряд неточностей і асинхронності дій, невивірених кроків і т.д. У цьому матеріалі хотілося б звернути увагу на деякі аспекти прикордонного й транскордонного співробітництва, а точніше на один з основних інструментів такого співробітництва – еврорегіон.

На сьогоднішній день у різних органах влади, у середовищі вчених, у пресі, на рівні побутової свідомості досить часто чути такі терміни, як «транскордонне співробітництво», при цьому все рідше застосовується термін «прикордонне співробітництво». Таке положення речей не в останню чергу зв'язано з даниною моді, упровадженню нових слів іноземного походження. Вважається, що застосування терміна «транскордонне» більш нове, а «прикордонне» – вже застаріло, дісталася в спадщину від радянських часів. Дуже часто ці два терміни

застосовуються як синоніми, що позначають, на думку суб'єктів, що їх вживають, одне і те саме явище. Нерідко, аналізуючи ситуацію, коли застосовуються ці терміни, можна прийти до висновку, що особи, які ними оперують, у принципі не переймаються питанням про їхнє значення. На узагальненому рівні терміни «прикордонне» і «транскордонне» співробітництво найчастіше розуміються як щось таке, що пов'язано з зовнішніми зносинами окремих територій.

Транскордонне (прикордонне) співробітництво – це співробітництво між прикордонними територіями, спрямоване на встановлення і підтримку добросусідських відносин, а також розвиток спільних ініціатив у різних сферах суспільного життя. Ще одне визначення транскордонного співробітництва випливає із суті Мадридської конвенції Ради Європи 1980 року, інших документів і думки деяких практиків і дослідників.

Транскордонне співробітництво – це співробітництво між прикордонними територіальними громадами чи владами в галузях регіонального і місцевого розвитку, охорони навколишнього середовища, оптимізації діяльності підприємств комунального господарства, координації діяльності у випадку надзвичайних ситуацій, спрямоване на економічний і соціальний розвиток таких територій і зміцнення солідарності, що поєднує народи Європи. Крім цього, стаття 2 вищевказаної Конвенції прямо визначає значення терміна «транскордонне співробітництво», оскільки його належить розуміти з погляду Конвенції, а також основний метод його здійснення.

Транскордонне співробітництво означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення чи поглиблення добросусідських відносин між територіальними громадами та їх владами, що знаходяться під юрисдикцією двох чи декількох держав і підписання з цією метою яких-небудь угод чи досягнення домовленостей. Однак, на нашу думку, ідентичність термінів «прикордонне співробітництво» і «транскордонне співробітництво», а так само як і застосування терміна «транскордонне співробітництво» для позначення системи зв'язків між прикордонними територіями вірно тільки в широкому значенні.

У більш вузькому, спеціальному аспекті можна запропонувати диференціювати ці два поняття за географічним принципом. Так, прикордонне співробітництво – це співробітництво між прикордонними (такими, що знаходяться в безпосередній близькості державних кордонів) територіальними громадами і їхніми владами, спрямоване на встановлення і гармонізацію добросусідських відносин, а також розвиток стійких системних ініціатив у політичній, культурній, економічній і соціальній сферах. Наприклад, співробітництво між регіоном Прованс – Блакитний Берег (Франція) і областю Лігурія (Італія); областю Хайду-Бігор (Угорщина) і Бігор (Румунія).

Транскордонне співробітництво – це співробітництво між не прикордонними (такими, що не мають спільного кордону між собою) територіальними громадами їхніми владами, спрямоване на встановлення міжтериторіальних відносин, а також розвиток стійких системних ініціатив у політичній, культурній, економічній і соціальній сферах. Наприклад, співробітництво між регіоном Кастилія-Леон (Іспанія) і Шотландією (Великобританія); областю Саболч-Сатмар-Берег (Угорщина) і Підкарпатським воєводством (Польща).

Слід зауважити, що така пропозиція класифікації є спробою розмежувати по суті один вид міжнародних відносин, з метою його уточнення залежно від географічного фактора. Загальновідомо, що форми і зміст взаємин між територіями, що безпосередньо межують, потенційно поширюються на більшу кількість сфер і, по суті, повинні бути більш інтенсивними і глибокими, ніж взаємини між внутрішніми областями різних країн.

Сама термінологія, ужита в даному випадку, також є, до визначеного ступеня, умовна. Так термін «транскордонне» є з філологічної точки зору словом іноземного походження, у якому приставка «транс» (у перекладі з латини) має значення «через», «по ту сторону», «перетинаючи щось», у змісті віддалено, не безпосередньо поруч. Тобто «транскордонне співробітництво» є співробітництвом, що поширюється за кордон, у даному випадку, спрямоване вглиб країни.

Однією з основних тенденцій сучасного світу на сьогоднішньому етапі його розвитку, є глобалізація й об'єднання в різні союзи політичного й економічного характеру. У такій ситуації істотно зростає роль зовнішніх зносин між окремими суб'єктами співробітництва, а також дипломатичних інструментів (інституційних і функціональних) за допомогою яких вони здійснюються.

Проблема встановлення і розвитку зовнішніх зносин на сьогодні актуальна як для окремих суб'єктів міжнародного права (держав і міжнародних організацій з їхньою участю), регіональних об'єднань держав, заснованих на геополітичній спільності, а також адміністративно-територіальних одиниць або суб'єктів федерації окремих держав.

Таким чином, можна виділити такі основні рівні зовнішнього співробітництва (з точки зору держави, як суб'єкта міжнародного права):

- рамковий рівень – співробітництво в рамках міжнародних організацій універсального характеру, до складу яких входить достатньо велика кількість держав окремого континенту, декількох континентів або планети в цілому. Як приклад можна навести співробітництво в рамках ООН на світовому рівні, у рамках ПАРЄ – на європейському континенті;
- макрорегіональний рівень – співробітництво в рамках міжнародних організацій чи інших статутних або договірних інститутів, як правило універсального характеру, до складу яких входять держави окремого макрорегіону, що об'єднані спільністю історичного минулого, економічними, політичними і культурними зв'язками. Як приклад можна навести організацію Вишеградської четвірки;
- міждержавний (міжурядовий) рівень – співробітництво між окремими державами і їхніми урядами, спрямоване на встановлення і підтримку відносин у визначених сферах на взаємовигідній основі;
- міжрегіональний (міжмуніципальний) рівень – продовження міждержавних відносин на рівні адміністративно-територіальних одиниць різних рівнів. Нерідко така форма співробітництва заснована на загальному історичному минулому територій, що співробітничать, їхніх стійких спільних економічних, культурних, екологічних і соціальних інтересах. Даний рівень є базовим для здійснення прикордонного і транскордонного співробітництва і підрозділяється, у свою чергу, на кілька підвидів, у залежності від рівня територій, що беруть участь у ньому:
 - Регіональний підвид;
 - Проміжний (окружний) підвид;
 - Місцевий підвид.

Стосовно останнього (міжрегіонального) рівня співробітництва, спостерігається усе більше зростання його значення в інструментарії національних дипломатій багатьох, насамперед європейських країн. Такий стан речей обґрунтований низкою факторів:

по-перше, одним з основних концептуальних засад побудови Об'єднаної Європи є принцип «Європа регіонів». У відповідності до нього, базовим елементом Європейського союзу, як державного організму, будуть окремі регіони, які входять до складу країн-учасниць ЄС, що відповідають визначеним критеріям і в цілому є самодостатніми організаціями. Таким чином, акценти в зовнішньому співробітництві повинні поступово зміщуватися на регіональний рівень;

по-друге, рішення багатьох питань, що стосуються безпосередньо окремих територіальних одиниць, на регіональному рівні більш раціонально, оперативно й ефективно.

На сьогодні на міжрегіональному рівні спостерігається ряд інституційних і функціональних інструментів вирішення задач у сфері зовнішніх зносин. Одні з них є інструментами універсального характеру, інші – одновекторного.

Серед основних інструментів прикордонного і транскордонного міжрегіонального співробітництва варто виділити наступні:

- 1) Єврорегіони – організації прикордонного (транскордонного) міжрегіонального (міжмуніципального) співробітництва, метою яких є встановлення і зміцнення добросусідських відносин, а також вирішення спільних проблем визначених установчими документами, до складу яких входять території трьох і більше держав.
- 2) Білатеральні організації – організації прикордонного міжрегіонального (міжмуніципального) співробітництва, створені з метою встановлення і зміцнення

добросусідських відносин, а також рішення спільних проблем, визначених установчими документами, до складу яких входять території двох суміжних держав.

- 3) Договори про співробітництво у визначених сферах між суміжними і не суміжними територіями, що передбачають створення інститутів координації дій.
- 4) Договори про співробітництво у визначених сферах між суміжними і не суміжними територіями, що не передбачають створення інститутів координації дій.

З усіх вищезгаданих найбільш універсальним інститутом, який володіє значним потенціалом, є єврорегіон.

У Центральній Європі виникнення подібного роду організацій почалося в 90-і роки минулого століття. Одними з перших були єврорегіони, засновані на польсько-німецько-чехословацькому кордоні, угорсько-австрійсько-словенсько-хорватському кордоні, на стику угорського, словацького, українського, румунського і польського прикордоння.

Основна мета, що ставилася перед центральноєвропейськими єврорегіонами, була гармонізація відносин між сусідніми територіями, зниження негативного ефекту кордону, з огляду на те, що його проходження не завжди обумовлювалося етнічними або історичними факторами. Крім цього, єврорегіон повинний був стати інституційним інструментом, що сприяє співробітництву в різних сферах суспільного життя, що стосуються інтересів сторін, які беруть участь у ньому.

Таким чином, єврорегіони повинні були стати інструментом зовнішньої політики окремих суверенних держав, що прагнуть до встановлення і підтримки добросусідських відносин, що проявляються на регіональному (муніципальному) рівні.

Необхідно відзначити, що деякі єврорегіони, як правило муніципального рівня (напр. Nisa, Pro Eufora Viadrina), створювані без підтримки й опіки національних урядів (в основному польсько-німецько-чеський кордон) переслідували, за планами їхніх засновників, менш високу мету: наприклад, для вирішення яких-небудь локальних питань у визначених сферах (туризм, екологія, розвиток комунальних інфраструктур). Однак їхня взаємодія в цілому, хоча б побічно, позитивно позначалася на досягненні вищевказаних цілей.

На сьогоднішній день можна констатувати, що досягнення головної мети, гармонізації відносин між сусідніми територіями, громадами, що їх населяють й урядами цих територій, у більшості діючих єврорегіонах досягнуто. Так, у тому числі, завдяки діяльності в рамках єврорегіонів, не стали вогнищем конфліктів потенційно небезпечні в цьому плані території в районі Східних Карпат, басейні ріки Тиса, (зона діяльності Карпатського єврорегіону), Судетських гір (зона діяльності єврорегіону Nisa) тощо.

Позитивний досвід діяльності єврорегіонів підтверджується також і тим, що на сьогодні при заступництві і посередництві солідних міжнародних організацій, таких як Рада Європи, Пакт Стабільності та ін. починаються дії, спрямовані на створення єврорегіонів у Південно-Східній Європі, на Балканському півострові, з цілями, що були викладені вище¹.

Серед сильних сторін діяльності єврорегіонів слід зазначити наступні:

- відносно високий організаційний рівень їхньої діяльності – наявність статутних документів, побудова структури керівних і робочих органів;
- установлення достатньо інтенсивних зв'язків між органами влади і самоврядування регіонів, що є їх учасниками;
- непоганий обсяг інформації про прикордонне і транскордонне співробітництво, співробітництво з міжнародними організаціями, про загальний стан справ у різних сферах громадського життя сусідніх країн;

¹ На конференції "Polish experience in cross-border cooperation", що відбулася в місті Жешув (Польща) 6-8 грудня 2001 р. представники різних міжнародних організацій і дипломатичних місій окремих держав, підкреслювали винятково позитивний досвід єврорегіонального співробітництва і значної ролі подібного роду інститутів у вирішенні проблем гармонізації добросусідських відносин. Тут також були присутні представники ряду південно-східних європейських держав, що, на думку організаторів, повинні були імплементувати досвід діяльності єврорегіонів у Центральній Європі у свій зовнішньо політичний інструментарій.

- визначення точок дотику в прикордонному і транскордонному співробітництві, моніторинг проблем і пошук шляхів їхнього вирішення;
- досвід у розв'язанні деяких спільних проблем і в здійсненні спільних програм;
- політична і матеріальна підтримка з боку європейських організацій;
- створення структур, сприятливих розвитку прикордонного (транскордонного) співробітництва.

Проте існує ряд інших цілей, що в результаті діяльності єврорегіонів не досягнуті або не ставилися перед ними взагалі. З огляду на неабиякий організаційний потенціал, наявні зв'язки, досвід у вирішенні деяких конкретних проблем, на сьогодні можливим є розглядати єврорегіони в якості основних універсальних інструментів прикордонного (транскордонного) співробітництва.

При цьому має сенс дещо скорегувати мету діяльності цих інститутів, у двох основних напрямках:

- продовження виконання зовнішньополітичних задач у контексті пан – Європейського об'єднувачого процесу;
- економізація цілей єврорегіону, формулювання нових задач у зовнішньоекономічній сфері і сфері регіонального розвитку.

Виходячи з можливої постановки таких стратегічних цілей, на сьогодні можна ставити перед єврорегіонами наступні завдання:

- підтримка і поглиблення добросусідських відносин між прикордонними територіальними одиницями;
- використання робочих органів єврорегіонів як центрів залучення інформації про діяльність державних органів і господарських суб'єктів окремих країн, міжнародних організацій, процесів, що протікають у Європі, про способи вирішення проблем в окремих сферах життєдіяльності, аналізу досвіду і моделювання його застосування в сучасних умовах;
- перетворення єврорегіонів в інформаційно-методичні центри прикордонного і транскордонного співробітництва, що сприяють пошуку партнерів, установленню зв'язків між ними;
- з огляду на наявність інформації і зв'язків, використання єврорегіонів як посередницьких структур у залученні інвестицій і донорського потенціалу в країну;
- використання єврорегіонів і його робочих органів як структур, що формують позитивний імідж як країни, так і її територіальних одиниць;
- використання лоббістських можливостей єврорегіонів, насамперед, стосовно європейських структур;
- перетворення єврорегіонів в організаторів і партнерів різних міжнародних проектів, з огляду на їхній потенціал і досвід у вирішенні різноманітних питань у сфері прикордонного (транскордонного) співробітництва.

Природно, що наведений вище список є відкритим, його можна продовжити залежно від тих задач, що висуне перед зовнішньою політикою час. У цілому необхідно помітити, що єврорегіон є життєздатним і досить ефективним інструментом зовнішньої політики, здатним адаптуватися і змінюватися в залежності від існуючої на визначений момент ситуації, корегувати мету і способи дій, що (при правильному використанні) може принести визначену користь у досягненні стратегічних задач країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Внукова Н.М. Фінансові послуги в кластерних ініціативах транскордонного співробітництва / Н.М. Внукова // Проблеми та перспективи розвитку підприємництва в Україні: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції. – К.: КНТЕУ, 2007. – С. 54–56.

2. Ганущак-Єфіменко Л.М. Формування промислових кластерів як ефективний напрям розвитку економіки регіону [Текст] / Л.М. Ганущак-Єфіменко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 11. – С. 151–159.
3. Дацків Р. Транскордонні економічні зв'язки Карпатського євро регіону та їх ефективність [Електронний ресурс] / Р. Дацків. – Режим доступу: <http://www.tpp.lviv.net/zek/Student/datskiv.htm>.
4. Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2007-2010 роки від 27.12.2006 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1819-2006-%EF>.
5. Довідка про стан торговельно-економічного співробітництва між Україною і Російською Федерацією за січень-липень 2009 [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Другов О.О. Розвиток фінансової системи регіону в умовах транскордонності [Текст] / О.О. Другов // Вісник Української академії банківської справи. – 2004. – № 2. – С. 41–45.
7. Єрмакова О. Методика оцінки ефективності кластерів як каталізатор експортного потенціалу регіону / О. Єрмакова // Економіст. – 2009. – № 10. – С. 35–40.
8. Про транскордонне співробітництво: Закон України за станом на 24.06.2004 р. №1861-IV [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1861-15>.
9. Мікула Н. Стан та перспективи розвитку транскордонних кластерів в Україні [Електронний ресурс] / Н. Мікула: Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Geopolityka/2010_2/PDF/Mikula.pdf.
10. Про рекомендації парламентських слухань на тему: „Про інтенсифікацію співробітництва України з Європейським Союзом у рамках євро регіонів та перспективи транскордонного співробітництва”: Постанова Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1242-16>.
11. Розвиток транскордонного співробітництва з новими державами-членами ЄС / [Кривцова В.М., Овчар О.М., Остапенко О.А. та ін.]; за ред. В.М. Кривцової. – К.: НАДУ, 2009. – 40 с. – ISBN 966-7491-73-5.
12. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком [Текст]: навч. посіб. / Д.М. Стеченко. – К.: Вища школа, 2007. – 224 с. – ISBN 5-11-004808-8. 1
13. Студенніков І. Транскордонне співробітництво як крок до визначення концепції регіональної політики [Електронний ресурс] / І. Студенніков. Інститут Схід-Захід. – Режим доступу : <http://ewi.org.ua/chastyna-7-transkordonnospivrobitnytstvo-yak-krok-dovyznachennya-kontseptsiji-rehionalnoji-polityky>.
14. Терещенко Т.В. Теоретичні засади транскордонного співробітництва [Текст] / Т.В. Терещенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2004. – № 3. – С. 82-87.
15. Транскордонне співробітництво та розвиток транскордонних кластерів [Текст]: збірник науково-аналітичних матеріалів, нормативно-правових актів та методичних рекомендацій / ред. В.С. Куйбіда. – К.: Крамар, 2009. – 242 с. – ISBN 966-02-4536-1.
16. Щерба Г.І. Сучасні проблеми транскордонного співробітництва України і Польщі в світлі соціологічних досліджень [Електронний ресурс] / Г.І. Щерба. – Режим доступу: http://www.univ.rzeszow.pl/nauka/konferencje/rl_most/ukr/15-Shcherba_szablon-UKR.pdf.
17. Ястшембська В. Роль євро регіонів і транскордонного співробітництва у процесі європейської інтеграції [Електронний ресурс] / В. Ястшембська. – Режим доступу: http://www.univ.rzeszow.pl/nauka/konferencje/rl_most/ukr/09-Jastrzebska-szablon-UKR.pdf.